

Romaničke crkve u Boki Kotorskoj

Rad predstavlja studiju crkvene arhitekture i ornamentike romaničkog stila na području Boke Kotorske. Autori su imali za cilj da na osnovu proučavanja crkava dođu do zaključka o prožimanju stilova u umjetnosti. Pri tom, dat je istorijski okvir, odnosno opisane su istorijske prilike u kom su ove građevine nastale.

Uvod

Cilj ovog rada je da se ustanovi da li je na području današnje Boke Kotorske došlo do prožimanja romaničkog i vizantijskog stila u arhitekturi i ornamentici crkava. Bilo je potrebno utvrditi i da li se u vremenskom razdoblju trajanja ova dva stila javljaju i obilježja drugih stilova.

Problem kod ovakvog istraživanja je nedostatak podataka u istorijskim izvorima o preplitanju latinsko-katoličkog i grčko-pravoslavnog uticaja u arhitekturi na prostoru današnje Boke Kotorske. Dobro je poznata činjenica da su se na prostoru Boke Kotorske u srednjem vijeku preplitali interesi velikih pomorskih i trgovačkih sila (Mletačke i Vizantije), ali treba utvrditi koji od tih uticaja su vizantijski, koji mletački, da li, pored ovih, postoje i drugi uticaji i odakle su pristizali. Da bi se to utvrdilo, trebalo je definisati koji arhitektonski elementi pripadaju kom stilu.

Literatura koja je korištena u pisanju ovog rada većim dijelom je prikupljena u Zavodu za zaštitu spomenika grada Kotora. Zasniva se na istorijama Cme Gore, istorijama umjetnosti, monografijama o Boki Kotorскоj, kao i različitim enciklopedijama. Na osnovu prikupljenih podataka analizirane su arhitektura i ornamentika romaničkih crkava u Boki Kotorскоj.

Istorijski okvir

U IX vijeku Vizantija je povelu aktivniju politiku na zapadu i učvrstila svoja uporišta na Jadranskoj obali. Vizantijski uticaj, koji je znatno ojačao, imao je za posljedicu brzo širenje hrišćanstva. Čak je i u Hrvatskoj vizantijski uticaj potisnuo uticaj franačke i rimske crkve. U tom periodu Arabljani sa Sicilije pustoše Budvu, grad Rose, na ulazu u Bokotorski zaliv i Kotor, ali se pod vizantijskim pritiskom brzo povlače. Novoformirana slovenska država Duklja, na čelu sa Jovanom Vladimirom, uspostavlja dobre odnose sa Vizantijom, čiju je vrhovnu vlast priznavala. Krajem X vijeka vizantijski car Samuilo osvaja Drač, napada Ulcinj, a potom i Kotor.

Oko 1000. godine Mletačka republika preuzima osvajački pohod na istočnu obalu Jadrana. Ona se pojavljuje kao jaka pomorska i trgovačka sila. Dolazi do sučeljavanja latinsko-katoličkog i grčko-pravoslavnog uticaja. Dukljanski knez Mihailo se oslobada katoličkog uticaja, dok se njegov sin Bodin okreće ka njemu. Kako se podmićivanje Vizantije s jedne, i Mletačke s druge strane mijenjalo, tako se i odnos zetskih vladara prema ovim dvijema silama mijenjao.

U tom periodu pojavljuju se Normani sa juga Italije, koji imaju svoje pretenzije ka Jadrano, tako da se u XI vijeku prilike na Jadrano znatno usloznavaju, a interesi velikih sila sukobljavaju. Trgovački uticaj Venecije postaje dominantan u granicama romansko-slovenskih naselja na Jadrano. Priorati, kneževi na čelu dalmatinskih gradova, potpadaju pod uticaj Venecije. Vizantijski uticaj u Boki Kotorскоj slabi, a 1185. godine Vizantija gubi Kotor koga tada osvajaju Nemanjići u čijoj državi ostaje do 1371.

Jelena Čelebić (1988), Herceg Novi, Baošić 1, učenica 3. razreda Srednje škole "Ivan Goran Kovačić" u Herceg Novom

Mia Cvetković (1990), Cetinje, Naselje 4. juli 9, učenica 1. razreda Srednje stručne škole na Cetinju

MENTOR: Vladimir Pecikoza, ISP

godine. U periodu od 1371-1420. godine Kotor je bio samostalna republika, a potom je ušao u sastav Mletačke države.

Za razliku od Kotora, Herceg Novi iako teritorijalno veoma blizu, ima različit historijski razvoj. Ovo područje u VII vijeku veoma gusto naseljavaju Sloveni i na prostoru oko današnjeg Herceg Novog formira se župa Dračevica. U X vijeku, kada dolazi do formiranja Duklje, župa ulazi u sastav ove novostvorene države. Zatim slijedi nemanjički period. Nakon smrti cara Dušana, Dračevicom kratko vlada knez Vojislav Vojnović, a zatim Balšići. Upravo u ovom periodu dolazi do razvoja romanike, ali taj stil na području današnje hercegnovske opštine nije vidljiv zbog dominacije slovenskog stanovništva odnosno, njihove orijentisanosti ka istoku i novonastalim slovenskim državama.

Sukob trgovačkih i političkih interesa na zetskoj teritoriji je imao uticaja na stvaranje državne organizacije kao i u razvoju kulture i umjetnosti na tom području.

U ovom periodu na području Boke Kotorske dolazi do pojave romaničkog stila kao posledica uticaja zapadne kulture. Romanika je jedan od srednjovjekovnih stilova koji se javlja početkom XI vijeka u Francuskoj i traje do sredine XIII vijeka. Ubrzo se širi na ostale evropske zemlje (Italija, Engleska, Španija, Njemačka). Romanika se, u stvari, ne javlja na jednom određenom mjestu već predstavlja stil koji se rađa u cijeloj Evropi. Ovaj stil se javlja i razvija kroz crkvenu arhitekturu. Jedna od najosnovnijih odlika romanike je nov način upotrebe krstastog svoda koji sa stubovima gradi otvor luka (koji su ranije koristili Rimljani). Trup crkve sastoji se iz niza takvih otvora. Postepeno rimski krstasti svod biva zamjenjen rebastim krovnim gredama, kod kojih skelet od izbočenih profila zamjenjuje tanke, kamene ploče.

Nakon 1000. godine, obilježene naletima varvara, napadima Arapa i razaranjem duž Sredozemnog mora, u Evropi nastaju povoljni uslovi za razvoj crkava. Biskupi postaju pokretači graditeljskih poduhvata, a benediktinski monaški red podiže opatije na divljim i nepristupačnim mjestima (crkva sv. Đorđa na ostrvu u Bokokotorskom zalivu).

Romanička crkva se odlikuje čvrstom, snažnom strukturom i ukrasnim formama koji svjedoče o pobožnosti hrišćanskog svijeta (Mohorovičić 1959: 253). Jedna od karakteristika crkava ovog stila je dominantna horizontalna linija. Većih su dimenzija, masivnih i debelih zidova, čija je osnova u obliku

latinskog krsta. Na fasadama se nalaze lezene (plitki ispusti u vidu stubova bez baze i kapitela), skulpture, kao i stilski prozori, before i trifore. Romanička skulptura je usko povezana sa arhitekturom. Ona ukrašava fasade, portale i kapitele, kazujući priče iz Jevanđelja i biblijske događaje, kombinujući likove mitoloških životinja s biljnim motivima (Prete 2003: 242). Prizori isklesani na romaničkim crkvama ilustruju biblijsko stvaranje čovjeka, istjerivanje iz Raja i Kainovu smrt. Tijela su prikazana čvrsto i teško, i ne teže da budu dopadljiva već na taj način žele da prenesu poruku o tragičnosti ljudske propasti. Prizori se bave i prikazom seoskih poslova, godišnjih doba i istovremeno su prikazani realistično i alegorijski. Oblici figura su veoma pojednostavljeni a tijela glomazna.

Rezultati

Crkva sv. Tripuna

Katedrala sv. Tripuna smještena je u sjeveroistočnom dijelu grada. Ona predstavlja najznačajniji spomenik srednjovjekovnog Kotora. Podignuta je na mjestu na kome je 809. godine bila podignuta omanja preromanička crkva posvećena tom svetitelju. Tu crkvu, kružnog oblika, pominje još Konstantin Porfirogenit u djelu "De administrando imperio". Kako pokazuju novija arheološka istraživanja, osnova te prvobitne građevine je imala oblik upisanog krsta sa tri prislonjene apside i kupolom nad centralnim dijelom. Građena je od lomljenog i tesanog kamena. Plastična dekoracija je prosta, najčešće u vidu troleta u kombinaciji s biljnim i životinjskim motivima. Njen ktitor je bio kotorski građanin Andreaci Saracenis, što potvrđuje sarkofag sa pomenom njegovog imena pronađen do današnje crkve.

Već potpuno razvijene romaničke forme pokazuje katedrala rađena iznova više decenija, a konačno završena i osvećena 1166. godine, o čemu svjedoče pronađeni pisani spisi (Tadija Smičiklas: Codex Diplomaticus II, str. 102). Ova katedrala očuvala se do danas u dosta izmjenjenom obliku. Postojeća građevina samo u opštem okviru ima stare oblike. Dijelovi prvobitne katedrale su istočni travaj srednjeg broda, srednja i južna apside. Međutim, uz pomoć onoga što se sačuvalo i pisanih izvora koji se odnose na prepravke katedrale i starijih likovnih predstava katedrale, približno se može rekonstruisati

izgled prvobitne građevine. Katedrala je prepravljena nekoliko puta zbog stradanja prilikom razornih zemljotresa. U tim prepravkama gubi veće cijeline i umjesto njih dobija nove konstrukcije. Od prvobitne gornje konstrukcije zadržao se samo svod iznad istočnog traveja srednjeg broda. Ostali svodovi, današnji izgled poprimili su u kasnijim prepravkama (svodovi sa vitkim, profilisanim rebrima i ružama u sredini), dok su slobodni stupci obloženi korčulanskim kamenom. Građevina je u cijelini pokrivena jednim dvoslivnim krovom. Zvonici su današnji izgled dobili nakon zemljotresa 1667. godine. Jedan od njih je u gotičkom a drugi u baroknom stilu. U baroknoj obnovi crkve, očuvano je mnogo više romaničkog obilježja nego što se mislilo (Habič 1990: 93). Restauratorski radovi rađeni su u periodu od 1897-1907. godine (Korać *et al.* 1970: 120). Uz pomoć opisanih podataka o restauratorskim radovima i ostalim prepravkama, moguće je vratiti se na prvobitni izgled crkve. Romanička crkva je bila trobrodna građevina koja je na istočnoj strani imala tri apside, a na zapadnoj dva zvonika sa trijemom između njih. Gornja konstrukcija je bila građena u cijelini. Spoljašnji izgled crkve imao je karakterističan oblik trobrodne bazilike sa kupolom u sredini. Plan crkve, uz manja odstupanja, bio je istovjetan današnjem. Stupci između srednjih i bočnih brodova nose lučnu konstrukciju. Raspored stupaca obrazuje tri puna traveja, približno kvadratne osnove. Konstrukcija svoda bila je krstasta sa jakim rebrima pravougaonog preseka. Podataka o kupoli nema, ali se smatra da je bila osmostranog ili kružnog tambura (Korać *et al.* 1970: 121). Svodovi su bili građeni na prislonjenim i ojačanim lukovima. Pretpostavlja se da su iznad bočnih brodova bile izgrađene terase, po uzoru na apulijske građevine, ali je vjerovatnije da su bili podignuti uobičajeni jednoslivni krovovi (Korać *et al.* 1970: 121). U sve tri polukružne apside bili su postavljeni oltari, dok je glavni oltarski prostor bio ispred srednje apside (slična današnjem rasporedu). Prvobitni zvonici su imali manju osnovu od današnjih. Prozore na romaničkim crkvama čine bifore i trifore (dvostruki ili trostruki otvori na polukružnim lukovima). Fasade građevine su bile ravne kamene površine, izdijeljene plitkim pilastrima i završene nizovima slijepih arkada. Spoljne površine zidova građene su od izduženih kamenih kvadera ujednačene veličine koji su slagani vodoravno (Korać *et al.* 1970: 127).

Ni po razmjerama, ni po svom zreom stilu kotorska katedrala nema prethodnika na istočnoj jadranskoj obali. U opštijim zamislama, po plastici i strukturi, a neposredno i u mnogim pojedinostima (delovi arhitektonskog ukrasa, oblici otvora, tehnika rada), ona je najbliža graditeljskim ostvarenjima u Apuliji (Korać *et al.* 1970: 127). Sa apsidalne trifore Sv. Tripuna potiču i dva kapitela od kojih jedan ima lišće i volute, rađene dvočlanom kamenom trakom, sa ljudskom glavom među volutama. Drugi kapitel ima samo lišće iz profila sa rozetom u sredini, umjesto glave. Druga dva kapitela potiču sa gornje trifore na južnoj fasadi katedrale. Na jednom su male spiralne forme raspoređene u dva reda, a na drugom stilizovano lišće sa drškama u tročlanom prepletu. Dva kapitela, približno istih dimenzija kao i oni prethodni, nalazili su se vjerovatno na trifori sjeverne fasade (Maksimović 1966: 39). Na jednom se na uglovima nalaze, umjesto uobičajenih voluta, četiri punoplastične ljudske glave, sa olovnim zjenicama, a na drugom četiri plastična lista (Maksimović 1966: 39).

Najznačajnije djelo romaničkog stila na području istočnog Jadrana upravo je Katedrala sv. Tripuna. Iako su umjetnički izvori Katedrale sv. Tripuna u apulijskoj umjetnosti i arhitekturi, ni u tom području ne postoji građevina koja bi bila neposredno bila slična kotorskoj katedrali što ukazuje na inventivnost majstora-arhitekta ili na još neke uticaje u nastajanju ove katedrale. Za razliku od apulijskih, kotorska katedrala je imala zidanu gomju konstrukciju sa kupolom na sredini i zvonikom na zapadnoj strani sa galilejom. Kod apulijskih katedrala zidana gornja konstrukcija koristi se tek u drugoj polovini XII i u XIII vijeku što ukazuje na pretpostavku da je to nastavak vizantijske graditeljske tradicije (Korać *et al.* 1970: 130). Zvonici Sv. Tripuna sa galilejom na našoj obali su izuzetna pojava. Nije jasno njihovo porijeklo. Smatra se da su sagrađeni po starijoj benediktinskoj šemi ili su nastali pod uticajem sličnih rješenja u normanskoj arhitekturi (Maksimović 1967: 37).

Kotorska katedrala je prva, najstarija u nizu monumentalnih spomenika u Zeti i Dalmaciji. Pojava velike katedrale obilježava stepen urbanizovanosti i predstavlja važan podatak o razvijanju Kotora. Iako nije utvrđeno da li su katedralu radili domaći majstori ili majstori sa strane, izgradnja katedrale je podstakla razvoj zanata u Kotoru (Korać *et al.* 1970: 126). Grad u tom periodu nije bio velikih razmjera. Gradske kuće su građene uglavnom od drveta, tako da je gradnja kate-

drale predstavljala veliki poduhvat i uslovlila razvoj graditeljstva na širem području.

Crkva sv. Luke

U centru urbanog jezgra Kotora nalazi se mala crkva posvećena apostolu i jevandelisti Luki. Prema latinskom natpisu uklesanom u kamenu, koji se očuvao u zidu pored ulaza, Crkvu sv. Luke podigli su 1195. godine Mavro Kazafranka i njegova žena "u vrijeme gospodina Nemanje velikog župana i njegovog sina Vukana kralja Duklje" (Korać *et al.* 1970: 126). Crkva je očuvana skoro u prvobitnom obliku. Građena je kao jednobrodna bazilika sa tri traveja, od kojih su istočni i zapadni prekriveni polukružnim, prelomljenim svodovima, dok se nad srednjim uzdiže kupola na pandantifima. Kružni tambur kupole izdiže se nad dvoslivnim krovom. Čitava gornja konstrukcija izvedena je znalački o čemu svjedoči sistem prislonjenih i ojačavajućih lukova, onako kako je bilo uobičajeno u jednobrodnim crkvama u vizantijskoj arhitekturi (Korać *et al.* 1970: 127). Kupola kod ove crkve ne obrazuje krug već elipsu. Na ovoj građevini uočljiva je sličnost u arhitekturi sa građevinama u Zeti u prethodnom razdoblju (Korać *et al.* 1970: 127).

Po spoljašnjem izgledu, obradi otvora, arhitektonskom ukrasu i načinu zidanja, Crkva sv. Luke je prava romanička građevina. Zrelom romanskom stilu isto tako pripadaju jednostavnije obrađene bifore, kao i nadvišeni lukovi, izvedeni u elegantnom obliku. Zidovi su građeni u vodoravnim nizovima tesanih kamenih kvadera, osobeni su za kotorsku arhitekturu XII i XIII vijeka, što znači da kotorski majstori ili majstori sa strane daju svojstven pečat romaničkoj arhitekturi na ovom području (Korać *et al.* 1970: 129). Kameni dovratnici portala crkve ukrašeni su još preromaničkim lozicama sa lišćem klesanim iz profila, iako je crkva građena pred sam kraj XII vijeka. Oni očigledno nisu pravljeni za ovaj portal, već su prenijeti sa neke starije građevine (Maksimović 1966: 40).

Crkva sv. Marije Koledate

Na sjeverozapadnom dijelu grada nalazi se kolegijalna crkva sv. Marije, koja se do danas očuvala u gotovo neizmjenjenom obliku). Crkva je prije izgradnje Katedrale sv. Tripuna bila katedralna crkva (Mitrović, usmena informacija). Uz crkvu su kasnije dograđeni sjeverni brod i zvonik. Pored ovih, na

građevini su izvršene manje, lako vidljive prepravke. Prema jednom nepouzdanom dokumentu sagrađena je 1221. godine (Korać *et al.* 1970: 129). Po rasporedu prostora i koncepcije konstrukcije ova crkva građena je poput crkve Sv. Luke.

To je jednobrodna građevina sa apsidom na istočnoj strani. Zidana gomja konstrukcija je rađena u tri traveja. Iznad srednjeg traveja, čiji je tambur osmostran. Ne samo planom, već i sistemom gornje konstrukcije crkva je slična Crkvi sv. Luke. Zapadni travej je jedino drugačije rješen iznad koga su sagrađeni svod sa rebrima, što predstavlja rjetkost na našem području. Crkva sv. Marije, što zbog većih razmjera, što zbog zidne konstrukcije, reprezentativniji je spomenik od Sv. Luke. Njene fasade su velike površine sazidane od crvenog i bijelog kamena po naizmeničnom rasporedu, u vodoravnim redovima a završenim frizom sliljepih arkadica. Zapadni i južni portal rađeni su po uzoru na apulijske. Dvojni prozor na apsidi rađen je sa ukrasnim motivima koji su postavljeni na njegov spoljni okvir. Crkva sv. Marije je djelo nastalo radom dobre graditeljske radionice (Korać *et al.* 1970: 129).

Tokom restauracije crkve od posljedica zemljotresa 1979. godine, izvršena su opsežna arheološka istraživanja u unutrašnjosti i van crkve na osnovu kojih je ustanovljeno da se pod temeljima ove romaničke crkve na dubini od oko 1,5 m poda nalaze ostaci veće trobrodne hrišćanske bazilike. Tako su otkriveni ostaci centralne apside sa tragovima polukružnog sjedišta za kanonika i episkopskog trona, oltarne menze, dio jednog od šest pari krstolikih stupaca koji su nosili zidove i krov, kao i dio apside sjevernog broda. Ova ranohrišćanska bazilika datuje se od V do kraja VI vijeka (u vrijeme obnove vizantinske vlasti nad ovim krajevima pod carem Justinijanom 527-565).

Crkva sv. Marije Koledate sagrađena je na mjestu ove, uslijed dotrajalosti porušene bazilike, a osvećene 1221. (kako piše u ispravi o gradnji). Ovo je jedan od mnogobrojnih slučajeva da se na postojećem "svetom" mjestu, na temeljima stare izgradinova crkva (Korać *et al.* 1970: 129).

Crkva sv. Ane

U istočnom dijelu grada Kotora nalazi se Crkva sv. Ane. To je građevina malih dimenzija, sada poznata pod navedenim imenom, dok se u ispravama I notarske knjige nazivala crkvom Sv. Martina, a potom Sv. Verenade (Martinović 2004: 52). Međutim,

o tome kom je svecu nakon sv. Martina crkva bila posvećena, ne može se sa sigurnošću tvrditi jer neki izvori navode da je to bila sv. Petka (Korać *et al.* 1970: 131). O nastanku ove crkve nema pisanih podataka ali se smatra da je nastala u prvoj polovini XIII vijeka (*ibid.* 1970: 131). Uz izvomu crkvu Sv. Martina postojao je benediktinski samostan koji je krajem XIV vijeka ugašen. Crkvom su neko vrijeme upravljali punomoćnici, da bi je kasnije preuzela Bratovština mesara, čiji statut potiče iz 1491. godine, koja je crkvu održavala prihodima od takse na zaklane životinje. Tada crkva dobija novog patrona, sv. Venerandu, da bi tek početkom XIX vijeka dobila naziv crkve Sv. Ane.

Crkva je bila jednobrodna građevina sa apsidom i kupolom. Čini se da je u ovoj građevini ponovljena osnovna šema plana Sv. Luke. Na to navodi okolnost što su takode u pitanju tri traveja. Na zapadnoj fasadi je izgrađen arhaični slijepi luk, čije je porijeklo u vizantiskoj arhitekturi (Korać *et al.* 1970: 131). Tokom vremena ova crkva je pretrpjela mnogo promjena. Tako joj je bio dozidan sjeverni bočni brod i glomazni zvonik, zatim probijena velika vrata na južnom zidu, srušene apside glavnog i bočnog broda, otučeni arhitektonski ukrasi, a u XIX vijeku je čitava fasada crkve prekrivena malterom, što je sakrilo njenu lijepo obrađenu kamenu fasadu. Crkva je očišćena od maltera 1965. godine, pa su tom prilikom ustanovljeni zazidani otvori apsida i otčune konzole slijepih arkadica. U zemljotresu 1979. godine, crkva je teško ostećena, pa su na njoj preuzeti obimni konzervatorsko-restauratorski radovi. Rekonstrukcija je rađena na osnovu sopstvenih ostataka, fasade su rađene naizmjenično od crvenkastog i sivog kamena, dok su arkadice rekonstruisane na osnovu istih nađenih pod krovom sjevernog broda. Apsida na glavnom i na prizidanom brodu je takode rekonstruisana, kao i originalni krov od kamenih ploča, kakve su bile otkrivene u ostacima. Rekonstrukcija kupole je dosta hipotetična. Na osnovu samo jednog dijela unutrašnjeg vijenca kupole, nije se mogla rekonstruisati istovjetna kupola već je po navedenim pretpostavkama izvedena osmougona kupola na kvadratnom postolju prekrivena kamenim pločama (Martinović 2004: 52). Ovom restauracijom na fasadnom zidu je otkrivena freska svetog Hristofora kako u naručju nosi malog Isusa, jedina do sada poznata vanjska freska u Kotoru (Martinović 2004: 52).

Tehnika rada ove crkve je tipična za romaniku. O tome svjedoče zidovi građeni redovima užeg i šireg kamena, a na pročelju veliki polukružni luk, karakteristični za romaniku. U unutrašnjosti crkve se, takode, sačuvala romanika. Uz zid su prislonjeni plitki lukovi koji su na sjevernom zidu probijeni da se prolazi u bočni brod. Slični plitki lukovi vidljivi su na romaničkim crkvama XII i XIII vijeka u Dalmaciji.

Po svim svojim elementima, polukružnim lukovima, primjenom dvobojnog kamena za zidanje, slijepim arkadicama, kamenim počama za krovni pokrivač i ostalim, ova sakralna građevina je karakterističan spomenik zrele romanike.

Crkva sv. Pavla

Crkva sv. Pavla smještena je u sjeveroistočnom dijelu grada uz samo podnožje brda Sv. Ivan. Godine 1263. Pavle Bari sa suprugom Dobrom, podiže u Kotoru Crkvu sv. Pavla kao svoju zadužbinu (Martinović 2004: 58). Na zapadnom dijelu crkve nalazi se isklesani, latinski natpis o njenom građenju. U tekstu natpisa pominje se srpski kralj Uroš I, papa Urban IV i kotorski nadbiskup Marko. Uz crkvu je uspostavljen najprije muški, a od XVI vijeka ženski dominikanski samostan.

Crkva je tokom vremena pretrpjela brojne prepravke. U doba Napoleonove okupacije bila je pretvorena u magacin, a u II svjetskom ratu je bila italijanski zatvor, što je i ostala u poslijeratnim godinama. Tada je izgrađen visoki zid koji i danas postoji. Tokom poslijednjih arheoloških istraživanja utvrđeno je da je sadašnja crkva izgrađena u XVI vijeku, dok je od izvorne crkve iz XIII vijeka ostao sačuvan dio glavne zapadne fasade sa natpisom o gradnji, a na istočnoj dio apsidalnog luka bez apside koja je izvorno bila prislonjena uz obronak brda Sveti Ivan. Istraživanjem je ustanovljen i ostatak originalnog poda od kamenih ploča crvene i bijele boje, kao i grobnica u nivou tog poda. U niši nekadašnje crkve otkriven je uzidan kameni sarkofag za koji se smatra da je grob kitora crkve, Pavla Barija i njegove žene Dobre. Ustanovljeno je da je crkva bila jednobrodna građevina sa tri traveja. U crkvi nema ničega što bi podsećalo na crkvu sa kupolom (Korać *et al.* 1970: 131). Njena gornja konstrukcija sastojala se od krstastih svodova, sa prislonjenim i ojačavajućim lukovima srazmjerno lake konstrukcije. Fasade su zidane od tesanih, kamenih kvadera, koji su složeni u vodoravnim re-

dovima. U ogradnom zidu crkve očuvao se veći portal sa okvirom od romansko-kamenog užeta.

Ovaj spomenik romaničke arhitekture još uvijek nije restauriran iako je urađen projekat za restauraciju.

Crkva sv. Mihaila

Crkva sv. Mihaila nalazi se na središnjem kotorskom trgu. Prvi put se pominje 1166. godine kada izvjesni Petar, opat ove crkve, prisustvuje osvećenju katedrale Sv. Tripuna. Tada je crkva bila u sastavu benediktinske opatije. Ostaci te crkve arheološki su potvrđeni i tada je ustanovljeno da je crkva bila većih razmjera od današnje sa temeljima na oko 1.6 metara ispod nivoa poda (Korać *et al.* 1970: 127). Apsida te crkve leži ispod apside sadašnje crkve, a brod joj se proteže izvan sadašnje crkve prema zapadu. Osim njenog osnovnog plana, prema nalazu brojnih fragmenata (preromanički reljefi) utvrđeno je da je prvobitna građevina izgrađena u XI vijeku. U prilog tome svjedoče i ostaci fresaka u starijoj apsidi, od kojih su sačuvani donji dijelovi niza svetiteljskih likova u vizantijskim ornatima.

Kasnije, romanička crkva, u XIV vijeku, doživjela je velike promjene i takav izgled zadržala do ponovne restauracije 1979. godine. Do ove restauracije, građevina je ličila na bilo koju civilnu zgradu, imala je otvore na dva nivoa i drvenu međuspratnu konstrukciju. Jedino što je ukazivalo na crkvu bila je apside na istoku. Još 1952. godine otkriveni su ostaci fresaka u apsidi, na istočnom i na južnom zidu. Restauracijom poslije zemljotresa otkriven je čitav niz grobnica. Pored crkve pronađen je i romanički kip, vjerovatno iz XIII vijeka, koji ima oči ispunjene olovom i podignutu ruku u znak obožavanja, a u drugoj ruci drži krst (Fisković, 2004: 51). Omamentika takođe ukazuje na romaniku, tačnije na prelaz preromanike u romaniku o čemu svjedoče plateri sa prikazom loze (Fisković 2004: 52).

Crkva Riza Bogorodice

Crkva Riza Bogorodice smjestena je u Bijeloj (prigradsko naselje u hercegnojskoj opštini). To je jedina dosad ustanovljena crkva na području Herceg Novog, na kojoj su vidljiva obilježja romanike. Kao što je već pomenuto, razloge za nepostojanje romaničkih crkava na tom području treba tražiti u istorijskom naslijeđu grada.

Stari hram, nepoznatog posvećenja, očuvao se samo dijelimično. Nastao je oko 1200. godine, svakako prije 1219. godine, kada je ustanovljena srpska arhiepiskopija (Seferović 1984: 18). Bio je vrlo mali, zasveden poluobličastim svodovima na tri niše u unutrašnjosti. Od najstarije crkve očuvao se samo oltarski dio. Uprkos malim dimenzijama ona je služila kao katedralni hram. To se može zaključiti po unutrašnjosti crkve u čijoj niši je naslikan portret istoriji nepoznatog, episkopa Danila, a ispod portreta je prikazan njegov episkopski tron (Seferović 1984: 18). Portret se nalazio u dnu apside. Iznad ovog portreta, prikazana je Bogorodica kojoj se priklanjaju dva anđela. Ove freske radene su u vizantijskom stilu. Naborane draperije prebačene preko anđeoskih ruku u sličnom obliku se javljaju u Makedoniji u XII vijeku (Ohrid, Nerezi). Stilske osobine živopisa vezuju se za tradicije dvorskih i gradskih radionica iz epohe Komnina. Freske Rize Bogorodice su najvjerovatnije su bile djela grčkih slikara (Petrović 2003: 123).

Današnja crkva podignuta je 1824. godine, a o postojanju romaničke crkve svjedoče samo zidovi ukrašeni lezenama i ostaci apside.

Diskusija i zaključak

Na osnovu svega do sada iznijetog u rezultatima istraživanja, može se zaključiti da je na području Boke Kotorske došlo do prožimanja romaničkog i vizantijskog stila. Iako se romanika kao stil u umjetnosti, na prostoru zapadne Evrope, javlja početkom XI vijeka, na području o kojem je riječ ti uticaji pristigli su tek polovinom XII vijeka. Porijeklo ovog, prvog romaničkog stila, vezuje se za južnu Italiju, Apuliju. O tome svjedoče brojni arhitektonski i omamentički elementi na kotorskim crkvama. Ravne površine fasada, sa plitkim lezenama, slijepih arkadica izrazito su obilježje rane romanike, koja se još naziva i prvom, mediteranskom ili ravenskom romanikom. Crkva sv. Tripuna nesumnjivo je inspirisana reprezentativnim apulijskim katedralama, koje se podižu po uzoru na Crkvu sv. Nikole u Bariju. Pretpostavlja se da su iznad bočnih brodova bile izgrađene ravne terase po uzoru na apulijske spomenike. Preostali dijelovi ove građevine (detalji u ornamentici, vještina u građenju koncepcija) potvrđuju da se radi o zreloj romanici i visokoj graditeljskoj i zanatskoj kulturi majstora.

Crkva sv. Mihaila je jedna od najstarijih među pomenutim kotorskim gradskim crkvama, na kojoj su sačuvani romanski zidovi. Crkva sv. Luke je po arhitektonskom ukrasu i načinu zidanja prava romanička crkva. Zatvorena je u jednu masu, ravnih kamenih fasada, koje su raščlanjene jedino plitkim pilastrima. Romanskom stilu pripadaju i jednostavno obradene bifore, kao i nadvišeni lukovi, izvedeni u elegantnom obliku. Kolegijalna crkva Sv. Marije Koledate ima gomju konstrukciju u tri traveja dok se iznad srednjeg nalazi osmostrani tambur, što je česta pojava u romanici. Portali ove crkve izvedeni su u arhitektonskoj zamisli koja je uobičajena u Apuliji, a dvojni prozori su ukrašeni tipičnim romaničkim motivima. Crkva sv. Ane je po svojoj arhitekturi reprezentativan spomenik romanske arhitekture, o čemu svjedoče njeni sačuvani zidovi. Na crkvi Sv. Pavla očuvan je veći portal sa okvirom od romanskog kamenog užeta. Crkva Riza Bogorodice u Bijeloj može se smjestiti u romanički period zbog zidova od klesanog kamena ukrašenih lezenama.

Kada govorimo o vizantijskoj umjetnosti, treba imati u vidu podatak da se ona dijeli na nekoliko perioda i da je stil koji se u Carstvu razvija u doba romanike poznat pod nazivom drugi zlatni period ili klasicizam vizantijske umjetnosti (makedonski preporod i dinastija Komnina 867-1185). Ovaj period karakteriše humanizacija carske umjetnosti: proporcije svetilista postaju manje bitne, ali plan sa krstom je doveden do perfekcije i postaje uočljiv i spolja (Ninković 1999: 382). Kupolu nose viseći ili izbočeni svodovi. Minijature svjedoče o prefinjenoj raskoši. Za vrijeme Komnina su podignute mnoge crkve u Makedoniji (Uspenski 2000: 145).

Pored romaničkog, najviše prisutan uticaj na crkvama u Boki Kotorskoj je upravo ovaj, vizantijski. Pisani izvori svjedoče o vezama Kotora sa grčkim gradovima, sačuvani iz XII vijeka, ali svakako predstavljaju nastavak tradicije (Maksimović 1966: 37). Kultovi vizantijskih svetaca su u ranom srednjem vijeku postali popularni u Kotoru (Maksimović 1966: 37). Katedrala sv. Tripuna prvobitno je trobrodna bazilika sa kupolom u sredini, koja je najkarakterističniji arhitektonski element vizantijskog stila (Korać *et al.* 1970: 127). Kod crkve Sv. Luke istočni i zapadni travaj su prekriveni poluoblčastim svodovima. Cijela gornja konstrukcija izvedena je zualački, poput onih u vizantijskoj arhitekturi.

Na Crkvi Riza Bogorodice u Bijeloj vidljivi su vizantijski uticaji u plastici. Stilske osobine živopisa

vezuju se za tradicije dvorskih i gradskih radionica iz epohe Komnina (Seferović 1984: 18).

Kada je riječ o romaničkoj plastici na području Boke Kotorske, mora se istaći da su i na njoj vidljivi različiti uticaji. Za Kotor i okolinu značajni su ne samo benediktinski misionari koji donose latinsku crkvenu kulturu, već i konstantni vizantijski uticaji (Maksimović 1966: 37). Vrijeme XII vijeka predstavlja u našoj skulpturi prelazni period od preromanike ka romanici i ka novim romaničko-vizantijskim kombinacijama. Iz tog perioda na Katedrali sv. Tripuna sačuvana je romanička lozica koja teče duž spoljne strane izlazeći na dvije strane iz usta dviju fantastičnih životinja, a u tjemenu arhivolte se uliva u usta dva monstruma. Ti poznati motivi dobili su novu romaničku obradu. Počinju da se javljaju motivi isklesane vreže u jakim krivinama u kojima se nižu frontalne palmete. Izvijene životinje su, iako vrlo stilizovane, dobile svoju novu plastičnu vrijednost. Tendencija ka punoći plastike najavljuje novu epohu.

Pored preplitanja ova dva stila, na području Boke Kotorske u periodu o kojem je riječ, dolazilo je i do preplitanja drugih stilova. U zapadnoj Evropi, rani srednji vijek karakteriše i javljanje različitih crkvenih pokreta. Jedan od tih pokreta je benediktinski koji, takođe, ima sebi svojstven stil u gradnji crkava. Šireći se Italijom, benediktinski uticaji su pristigli i na jugoistočnu obalu Jadrana.

Na romaničkim crkvama vidljivi su i normanski uticaji (Mišić 2005: 256). Taj elemenat se ogleda u zvonnicima sa galilejem na crkvi Sv. Tripuna.

Na osnovu cjelokupnog istraživačkog rada može se zaključiti da je na prostoru Boke Kotorske došlo do prožimanja umjetničkih stilova u periodu razvoja i trajanja romanike. Upravo su romaničke crkve svjedoci tih prožimanja.

Zahvalnost. Zahvaljujem se na pomoći i saradnji istoričaru umjetnosti i konzervatoru, Veroniki Varić, koja mi je pomogla u prikupljanju literature i svojim znanjem me uputila u obradu ove teme, kao i istoričaru umjetnosti kotorskog muzeja, Palavršiću.

Literatura

Fisković C. 2004. *Spomenička baština Boke Kotorske*. Zagreb: Matica Hrvatska

Habič S. 1990. Kotor. U *Svjetska baština* (ur. M. Kutnjac). Ljubljana: Založba Mladinska knjiga, str. 88-101

Korać V., Ćirković S., Bogdanović D.,
Maksimović J., Mijović P. 1970. *Istorija Crne
Gore*. Titograd: Redakcija za istoriju Crne Gore

Linč Dž. 1999. *Istorija srednjovekovne crkve*.
Beograd: Clio

Mišić M. 2005. *Enciklopedija Britanika 6*.
Beograd: Narodna knjiga

Martinović J. 2004. *Sto kotorskih dragulja*.
Beograd: Narodna biblioteka Srbije

Mohorovičić A. 1956. *Enciklopedija likovnih
umjetnosti 1*. Zagreb: Jugoslovenski leksikografski
zavod

Mohorovičić A., Batusić S., Šeper M. 1964.
Enciklopedija likovnih umjetnosti. Zagreb:
Jugoslovenski leksikografski zavod

Ninković M. 1999. *Nova Larousse enciklopedija,*
tom 3. Zemun: JRJ

Petrović S. 2003. *Kulturna baština Crne Gore*.
Novi Sad: Pravoslavna reč

Prete M., De Đorđis, A. 2003. *Istorija umetnosti*.
Novi Sad: Prometej

Seferović L. 1984. *Umjetničko blago Herceg
Novog*. Herceg Novi: Biro konto

Smičiklas T. (ed.) 1904. *Codex Diplomaticus II*.
Zagreb

Uspenski F. 2000. *Istorija vizantijskog carstva*.
Beograd: Parma

Jelena Čelebić and Mia Cvetković

Romanic Churches in Boka Kotorska

This papers presents a study of romanice style church architecture and ornaments in the area of Boka Kotorska. The aim was to compare the combination of styles and art based on the researched churches. A historical framework is given, that is the significant historical events of the period when the churches were built are described.